

*аспірантка кафедри світової
літератури і культури
Херсонського державного
університету*

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ П'ЄСИ А.ЧЕХОВА "ЧАЙКА" НА МЕЖІ XIX-XX СТ. ТА У XXI СТ.

У світовій драматургії межі XX–XXI ст. спостерігається тенденція використання тем і сюжетів класичних творів. Серед робіт російських драматургів тексти творів А.Чехова найчастіше підлягають доробці та переробці. Так, відомими постановками "Чайки" А.Чехова є роботи зарубіжних драматургів: австрійського режисера Л.Бонді й американського драматурга Т.Вільямса; серед режисерів-співвітчизників автора до "Чайки" звертались А.Жолдак, О.Рибкін, М.Астахов. Відомі також хореографічні та музичні інтерпретації п'єси Дж.Ноймайнера, В.Жука та ін.

Дійсно, ім'я А.Чехова посідає важливе місце не тільки у російській драматургії, але й у світовій, адже у літературній спадщині письменника та драматурга налічується чимала кількість драматичних творів, що постійно входять до репертуарів багатьох театрів, серед них п'єси "Чайка", "Дядя Ваня", "Три сестри", "Вишневий сад".

Свій шлях до "нової драми" А.Чехов розпочав ще під час навчання у гімназії; відомо, що перший твір, написаний ним, був драматичним. У цей час драматург, який у майбутньому здобув всесвітню відомість, брав активну участь у роботі аматорської акторської трупи. Після переїзду до Москви автор почав писати театральні рецензії, оповідання на театральні теми, п'єси, але здебільшого у той час Чехов віддавав перевагу прозовим творам. На думку М.Кудрявцева, драматична майстерність автора проявилась у його прозі: саме у прозових творах він продемонстрував уміння вести діалог, давати характеристику персонажам тощо [5, с.11].

П'єси А.Чехова, що стали класичними прикладами драматургії, у останні десятиріччя зазнали змін під час постановок, адже сучасні режисери прагнуть привнести до них щось нове, максимально наблизити до сьогодення та зробити їх більш зрозумілими для сучасного глядача. Слід зауважити, що різноманітні інтерпретації п'єс Чехова існували ще за радянських часів; найбільш відомі з них належать А.Ефросу та О.Єфремовій, які зробили спробу осучаснити п'єси Чехова у 80-90 рр. XX ст. Пізніше "Чайка" привернула увагу Е.Някросюса, Й.Райхельгауза (інтерес якого до творчості Чехова-драматурга не згасає до теперішнього часу), М.Розовського, К.Гінкаса та ін.

Найбільшу цікавість з боку драматургів, дослідників, глядачів і читачів викликають п'єси А.Чехова "Три сестри", "Дядя Ваня", "Вишневий сад", "Чайка". У даній статті ми звернемося до останньої з перелічених – п'єси "Чайка", більш детально розглянемо її перші постановки й ті, що з'явилися через сто років після її написання.

Дійсно, вже понад століття комедія є об'єктом захоплення не тільки з боку читачів та глядачів, але і з боку науковців, театральних критиків, літературознавців. День 17 жовтня 1896 р., коли "Чайка" вперше була представлена на розсуд глядача у Олександринському театрі, відомий тим, що п'єса зазнала поразки. Її провал не був несподіваним для автора, адже тривожні почуття охоплювали його задовго до прем'єри. Свідомості цьому можна знайти у спогадах сучасників автора та у його листах. Так у листі до О.Суворіна, що був написаний через декілька днів після провалу, А.Чехов писав, що очікував на неуспіх і вже був підготовлений до нього.

В.Ладиженський згадував, що А.Чехов запрошував його на прем'єру словами "Давайте поїдемо дивитись, як провалиться моя п'єса...", а у відповідь на переконання у

протилежному казав, що провалу неодмінно треба очікувати, тому що актори грають за шаблонами, а для того, щоб передати настрої п'єси, треба мати "великий, натхненний талант" [6, с.302].

У Олександринському театрі "Чайку" ставив Є.Карпов, за словами З.Паперного, режисер "протипоказаний п'єсі" [8, с.104], якого сам Чехов вважав бездарним драматургом, прибічником штампів у театрі. Режисер не відчув багатогранності п'єси, оскільки єдине, що цікавило його – це доля Ніни Заречної. Роль Ніни спершу повинна була виконувати М.Савіна, яка, після того, як прочитала текст, відмовилась від участі у виставі. Серед акторського складу єдиною людиною, яка, на думку автора, відчувала дух п'єси, була В.Комісаржевська, яка була затверджена на роль Заречної, після відмови М.Савіної. В.Комісаржевська "поєднувала у собі натхнення, інтуїцію, внутрішнє багатство із неймовірною невірноваженістю" [там само, с.107]. Саме такий великий діапазон почуттів допоміг акторці відчути та зіграти таким чином, що вже понад століття її згадують як одну з найкращих виконавиць ролі Ніни Заречної.

Відомо, що прем'єра "Чайки" проходила у рамках бенефісу комічної актриси Е.Левкеєвої, тож глядачі очікували яскравої комедії, та й з першими словами Комісаржевської-Заречної зайшлися сміхом. Автор не зміг залишатись у залі і вже після першого вибуху сміху пішов. Слід зазначити, що п'єса проходила на сцені театру ще декілька разів і з кожним разом мала все більший і більший успіх, у пам'яті автора залишився тільки той вечір, коли публіка не відчула настрою п'єси.

Після такого провалу Чехову було важко зважитися на постановку "Чайки" у МХТ; В.Немирович-Данченко неодноразово просив на це дозволу автора, і, згодом Чехов дав її, хоча до цього він вирішив порвати із драматичною творчістю. Ключовим моментом для Чехова було те, що В.Немирович-Данченко у всіх своїх листах до автора і розмовах з ним виявляв повне розуміння п'єси зі всіма її настроями та "підводними течіями". Тож, коли К.Станіславський та В.Немирович-Данченко почали роботу над виставою, стало зрозуміло, що саме у такий спосіб народжується майбутній успіх.

Тріумф "Чайки" відбувся 17 грудня 1898 р., слідом за яким з'явився цілий ряд хвалебних відгуків і рецензій. Говорячи про те, що МХТ відкрив "Чайку", не слід забувати той факт, що і "Чайка" стала своєрідною відправною точкою для театру, недаремно саме чайка досі є емблемою тепер вже всесвітньо відомого театру. Сьогодні, згадуючи про прем'єру "Чайки" у МХТ, літературо- та театрознавці рідко зауважують, що М.Роксанова, яка виконувала роль Ніни, не справилась із завданням, тоді як виконавиця тієї самої ролі у Олександринському театрі В.Комісаржевська вразила своєю грою автора і глядачів.

Той факт, що ані провал, ані успіх перших постановок "Чайки" ми не можемо назвати повними, говорить про те, що п'єса є дуже важкою для театральної інтерпретації. Сучасні режисери також визнають, що зробити повністю успішну постановку "Чайки" майже неможливо. З.Паперний так сказав про літературознавчі та театральні інтерпретації "Чайки": "...п'єса виявилася недосяжною для повного театального здійснення <...> Кожна постановка "Чайки" не могла відобразити всю її багатогранну сутність, оскільки в цілому п'єса "ширша за можливості окремого театру" [7, с.220-222].

Сприйняття драматичних творів Чехова змінювалось протягом століття, так, Є.Адам звернувшись до драматургії автора, особливу увагу приділила перекладам п'єси "Три сестри" на німецьку мову, а саме перекладу Г.Штюмхе, що був опублікований ще за життя автора у 1902 р. та Т.Браша, що був виконаний у 1985 р. На думку дослідниці, обидва переклади "представляють собою нове бачення драматургії Чехова, дуже далеке від авторського" [1, с.16]; як переклад Г.Штюмхе, так і переклад Т.Браша були створені у спеціальній обробці для сцени, що надає можливість прослідити зміни у трактуваннях драми за період більший, ніж 80 років. Щодо "Чайки", можна стверджувати, що кількість перекладів саме цієї п'єси перебільшує чисельність інших драматичних творів, перекладених іноземними мовами. Це є ще одним свідоцтвом того, що інтерес до п'єси, написаної наприкінці ХІХ ст., досі не згасає.

29 січня 2010 р. проходило святкування 150-річчя з дня народження А.Чехова, тож у рамках цієї події було проведено чимало фестивалів. Так, у Санкт-Петербурзі пройшов загальноросійський театральний фестиваль "Дуель", де було представлено найкращі вистави російських театрів за творами великого письменника та драматурга. П'єса "Чайка" була представлена у двох інтерпретаціях: режисера Красноярського драматичного театру ім.О.С.Пушкіна О.Рибкіна та режисера Пермського академічного Театру-Театру Б.Мільграма.

Обидва трактування п'єси були наближені до сучасності. Так, О.Рибкін вкотре довів, що для постановки класичного твору немає необхідності змінювати оригінальний текст, достатньо зобразити персонажів нашими сучасниками. Б.Мільграм у рамках п'єси зобразив своєрідну історію розвитку театального мистецтва від романтизму до постмодернізму. Всі чотири дії вистави було представлено в різних жанрах і видах мистецтва: опера, балет, драма, кіно.

Р.Григор'єв, аналізуючи різноманітні трактування "Чайки", приділив особливу увагу трьом творам – власне оригінальному варіанту А.Чехова, "Чайці" Б.Акуніна та роботі В.Жука [3]. Усі три було поставлено у одному театрі – московській "Школі сучасної п'єси". Слід відзначити, що факт неодноразового звернення діячами театру до "Чайки", було зафіксовано комісією російської Книги рекордів Гіннеса. Усі три вистави було поставлено художнім керівником театру Й.Райхельгаузом, і всі три мають різні кінцівки. У класичному варіанті п'єси А.Чехова Трепльов стріляється і для глядача причина загибелі героя залишається загадкою. У детективному продовженні, що було написано Б.Акуніним, не постає питання чому застрелився Трепльов, адже Б.Акунін прагне з'ясувати чи застрелився герой, чи його було вбито. Наприкінці даної вистави Трепльов постає жертвою вбивства. Інша інтерпретація даної події представлена в музичному варіанті композитора О.Журбіна та драматурга В.Жука "Чайка. Справжня оперетка", в якому Трепльов залишається живим, а звуки пострілів – це пробки, що вискакують із пляшок шампанського.

Всесвітньо відомою інтерпретацією "Чайки" Чехова є вистава Т.Вільямса. Американському письменнику було 24 роки, коли він відкрив для себе драматургію А.Чехова. Саме в той час зародилась ідея про написання власної інтерпретації п'єси "Чайка", але цей задум було втілено в життя тільки у 1981 р. Твір Т.Вільямса носить назву "Notebook Trigorin", у перекладі – "Записник Тригоріна" або "Щоденник Тригоріна". Драматург не був задоволений власною роботою та до самої смерті у 1983 році вносив зміни до тексту. Остаточний варіант було поставлено на сцені театру в Цинцинаті в 1996 р. до сторіччя написання п'єси, хоча друкований варіант роботи жодного разу не було опубліковано ані в Америці, а ні в Європі.

Американський драматург висловив власне розуміння характерів п'єси, більш детально розглянув моменти, що були залишені Чеховим недоказаними. Саме це, на думку деяких театральних критиків та дослідників драматургії, віддалило варіант Вільямса від чеховського розуміння вистави. Так, Л.Чиркова згадала, що у п'єсі Вільямса забагато "домовок", які потрібні у п'єсі тільки в разі необхідності "підкування про дурнувату публіку, якій, по-перше, нецікавою може здатися позбавлене подій чеховське життя "людського духу", а по-друге, якимось нудно без сексуальної різноманітності" [9]. Вільямс продовжує репліку там, де Чехов залишає місце для уяви; так, на думку деяких театральних критиків, Т.Вільямс наближує "Чайку" Чехова до американського глядача, який у своїй більшості цінить ясність і не розуміє російського драматурга. Власне, Вільямс представив варіант п'єси, де відомий чеховський підтекст перекладено в текст. Вільямс не тільки пояснює те, що Чеховим було залишено поза сценою, він додає героям нових характеристик, які можуть бути цікавими сучасному американському глядачеві. Так, Тригорін, у вільямсівській переробці "Чайки", має бісексуальні схильності, а Аркадіна постає більш раціональною та жорсткою, що є ближчим до розуміння американців.

Інший загальновідомий "рیمейк" п'єси "Чайка" належить письменнику Г.Чхартішвілі, який є більш відомим за псевдонімом Б.Акунін, який закінчив роботу над власною інтерпретацією чеховської п'єси в 1999 р. Як згадувалося вище, твір Б.Акуніна представляє собою своєрідне детективне продовження класичної чеховської "Чайки". У даному прочитанні класичного драматичного твору всі дійові особи залишилися тими самими (хоча всі вони на два роки старші), місце дії також не змінилось, однак, остання дія п'єси Чехова є першою у роботі Акуніна – вона починається зі смерті Трепльова і протягом усієї вистави Дорн (який у оригінальному творі також є найбільш аналітичною та незацікавленою особою) намагається з'ясувати, хто є вбивцею Костянтина.

Б.Акунін зробив наголос на цікавому сюжеті, що є основною вимогою до вистави, яка орієнтована на комерційний успіх; цей факт викликав скоріше негативні оцінки театральних критиків, хоча деякі з них відмічали, що "Чайка" Акуніна є цікавим поєднанням жанрів детективу, трагедії, фантазії, які всі об'єднані назвою рیمейк. На нашу думку, "Записник Тригоріна" Т.Вільямса більше нагадує інтерпретацію оригінального твору, яку можна назвати "рیمейк"; в той час як Б.Акунін представляє глядачу-читачу окремий твір, який тільки завдяки наявності тих самих дійових осіб нагадує "Чайку" А.Чехова. У "Чайці" Б.Акуніна можна побачити вплив п'єси американського драматурга (текст Акуніна так само базується на гомосексуальному потягу Тригоріна до Трепльова), що є свідомим опосередкованим сприйняттям традиції Чехова.

Постмодерністські варіації "Чайки" А.Чехова представлені також творами Ю.Кувалдіна (п'єса "Ворона"), К.Костенко (п'єса "Чайка" Чехова (remix)). Робота К.Костенко тяжіє до постмодерністської пародії та будується за принципами музичного реміксу. Автор залишив тільки дві дійові особи, головний герой застрелився у його п'єсі чотири рази. Твір "Ворона" Ю.Кувалдіна цікавий тим, що актори, які знаходяться на сцені, усвідомлюють те, що вони грають, у ремарках відчутний пафос, репліки персонажів є занадто награними.

Усі постановки "Чайки" мали як позитивні, так і негативні відгуки; так, Р.Должанський, говорячи про переведення чеховського підтексту в текст Т.Вільямсом, дійшов висновку, що американський драматург зробив спробу "намалювати Мону Лізу з усмішкою по вуха" [4].

Проведений аналіз літературних джерел показав, що жодному режисеру не вдалося подати "Чайку" таким чином, щоб задовольнити і науковців, і театральних критиків, і глядачів. Саме це є свідомим того, що та нова сторінка у драматургії, яку відкрив А.Чехов своєю "Чайкою" все ще залишається відкритою і привертає увагу письменників, режисерів, акторів, глядачів і читачів. Подальше дослідження передбачає зосередження уваги на п'єсах А.Чехова "Три сестри", "Вишневий сад" тощо та їх сучасних інтерпретаціях.

Література:

1. Адам Е.А. Интерпретация драмы А.П.Чехова "Три сестры" в начале и конце XX в. / Е.А.Адам // Гуманитарные науки в Сибири. – 2008. – №4. – С.15-19.
2. Виноградова Е.Ю. Гибель символа (Вишневы сад: реальность и символика) / Е.Ю.Виноградова // Новый филологический вестник. – 2008. – №1(6). – С.166-175.
3. Григорьев Р. Три "Чайки" – Чехова, Акунина, Жука / Роман Григорьев // Правда. – 11.04.08. Режим доступа: <http://www.neglinka29.ru/article/149>
4. Должанский Р. "Чайка" для простых американцев впервые сыграна в Москве / Роман Должанский // Коммерсант. – 31.10.2000. Режим доступа: <http://smbragarnik.narod.ru/doc4.html>
5. Кудрявцев М. Драма идей Антона Чехова / М.Кудрявцев // Всесвітня література та культура. – 2010. – № 5. – С.11-18.
6. Ладыженский В.Н. Из воспоминаний об А.П.Чехове / В.Н.Ладыженский // А.П.Чехов в воспоминаниях современников. – М.: Гослитиздат, 1960. – С.296-307.

7. Паперный З.С. Стрелка искусства [Сб. ст. о А. П. Чехове] / З.С.Паперный. – М.: Современник, 1986. – 252с.
8. Паперный З. "Чайка" А.П. Чехова. – М.: Худож. лит., 1980. – 160 с.
9. Чиркова Л. "Записная книжка Тригорина" – неопубликованная интерпретация "величайшей современной пьесы" / Людмила Чиркова. Режим доступа: <http://www.pravda.ru/world/northamerica/26-05-2003/32399-theatre-0/>

Анотація

М. ШИПКО. ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ П'ЄСИ А.ЧЕХОВА "ЧАЙКА" НА МЕЖІ XIX-XX СТ. ТА У XXI СТ.

У статті розглянуто найбільш відомі постановки п'єси А.Чехова "Чайка" – прем'єра у Олександринському театрі 1896 р., вистава 1898 р. у МХТ та сучасні інтерпретації драматичного твору, серед яких постановки театру "Школа сучасної п'єси" під керівництвом Й.Райхельгауза, "Записник Тригоріна" Т.Вільямса, "Чайка" Б.Акуніна, п'єса "Ворона" Ю.Кувалдіна, "Чайка" Чехова (remix)", написана К.Костенко. Аналізуючи постановки п'єси кінця XX – початку XXI ст., автор звертає увагу на традиції чеховської драматургії, використані у роботах та їх наближення до сучасного мистецтва.

Ключові слова: п'єса, постановка, драматургія, інтерпретація, трактування, переклад.

Аннотация

М. ШИПКО. ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ ПЬЕСЫ А.ЧЕХОВА "ЧАЙКА" НА РУБЕЖЕ XIX-XX ВВ. И В XXI В.

В статье рассматриваются наиболее известные постановки пьесы А.Чехова "Чайка" – премьера в Александринском театре 1896 г., спектакль 1898 г. в МХТ и ее современные интерпретации, а именно постановки театра "Школа современной пьесы" под руководством И.Райхельгауза, "Тетрадь Тригорина" Т.Уильямса, "Чайка" Б.Акунина, "Чайка" Чехова (remix)", написанная К.Костенко. Анализируя постановки пьесы конца XX – начала XXI в., автор обращает внимание на традиции чеховской драматургии, использованные в работах и их приближенность к современному искусству.

Ключевые слова: пьеса, постановка, драматургия, интерпретация, трактовка, перевод.

Summary

M. SHIPKO. PECULIARITIES OF A.CHEKHOV'S "CHAYKA" PERCEPTION AT THE TURN OF THE XIXTH – XXTH C. AND IN THE XXIC.

The article deals with the most famous performances of "Chayka" – its première at Alexandrinsky Theatre in 1896, the performance of 1898 at Moscow Art Theatre and its modern interpretations: stagings at the theatre "School of Modern Play" under the direction of J.Raykhelgauz, "Notebook Trigorin" by T.Williams, "Chayka" by B.Akunin, "Chekhov's "Chayka" (Remix)" by K.Kostenko. While analyzing the performances of the late XXth – early XXIst c. the author pays attention to Chekhov's dramaturgy traditions used in the works and their proximity to modern art.

Key words: play, performance, dramaturgy, interpretation, version, translation.